

Tiivad

Millegipärast on inimeste seas, kellele ma tänu võlgu olen, naisi märksa rohkem kui mehi. Üks neist naistest on Leida Laius. Mäletan „Tallinnfilmi“ juhtkonna üllatust, kui palusin oma diplomifilmi juhendajaks määrata Leida. See, et mu lugu oli noorest spordimehest, pealegi poksijast, eeldanuks, et pöördun meeslavastajate poole. Mina valisin millegipärast Leida. Võib-olla lootsin, et soliidne, juba üle keskea piiri jõudnud daam ei sekku eriti spordisaalis ja riietusruumides aetavatesse meeste asjadesse. Pigem siiski sellepärast, et kavatsesin oma filmi teha mitteprofessionaalsete näitlejatega, Leidat aga hindasin ennekõike kui lavastajat, kes osatäitjaid valides ei eksinud. Küllap lootsin, et ta aitab ka minul vigu vältida.

Leidale mu lugu eriti ei meeldinud. Mõned stseenid panid ta muigama, mõned pead vangutama, kuid see ei olnud solvav. Leida ironia oli leebe, tema suhtumine tulevasse kolleegi igati lugupidav. Võib-olla sellepärast, et olin talle rääkinud oma esmasest kavatsusest teha diplomifilmiks Arvo Valtoni novelli „Rohelise seljakotiga mees“. See idee meeldis talle. Aga aasta pärast Aleksander Solženitsõni väljasaatmist Nõukogude Liidust ei tulnud film raudteejaamas raamatut ettelugevast mehest kõne allagi.

Ma ei mäleta, et oleksime Leidaga siis või ka hiljem pikemalt poliitikast või tsensuurist rääkinud. See, et oli ebasoovitavaid autoreid ja teemasid, mille käsitlemine sai toimuda ainult vastavalt ametliku ideoloogia mallidele, oli tol ajal nii loomulik, et arutelud olid mõttetud. Tuli kas instantsid üle kavaldada, mis väga harva õnnestus, või siis teha olemasolevaid võimalusi arvestades oma parim. Seda me püüdsimegi. Leida võttis oma juhendajarolli väga tõsiselt, tuli isegi võtteplatsile appi. Tema ilmudes muutus filmigrupp korraga rõõmsaks, näitleja Jüri Aarma vabanes krambist ja töö hakkas laabuma. Ja mis eriti oluline - Leida andis nõu sellise taktitundega, et mul ei tekkinud kordagi kiivust ega tahtmist näidata, et tegelikult olen mina lavastaja, see on minu film. Õppetund, mille sisuks oli töö näitlejatega, aina kasvatas minu usku oma lavastajavõimetesse ja tahtmist edaspidigi filme teha. Poole aasta pärast olin juba diplomeeritud režissöör.

Olin selleks ajaks kirjutanud kaks stsenaariumi, kuid need lükati tagasi. Ka kolmas, Branislav Nušici novelli „Teaduse ohver“ motiividel kirjutatud stsenaarium, mille järgi ma viis aastat hiljem oma esimese täispika mängufilmi tegin, tunnistati ebaküpseks. Kaotasin igasuguse usu ja lootuse teha „oma“ filmi ja otsustasin „Tallinnfilmist“ lahkuda. Just siis, kui valmistusin direktorile sellekohast avaldust viima, tuli stuudiosse Leida. Ta oli äsja alustanud tööd uue filmi kallal, oli rõõmus ja elevil. Pool tundi hiljem kirjutasin uue avalduse. Järgmisel päeval olin juba filmi „Reigi õpetaja“ teine režissöör.

Sattusin filmigrupi režiiperioodi alguses. Mul ei olnud mitte mingeid ambitsioone. Tahtsin olla ainult teine režissöör: planeerida filmigrupi tööd, otsida näitlejaid, Leida kõrval õppida. Esialgu oli mul aga ainult üks kohustus - lugemine. Lugesin läbi vist kogu Aino Kallase loomingut, kaasa arvatud tema tollal ebasoovitava kirjanduse hulka kuuluvad päevikud. Siis lugesin läbi Mati Undi kirjutatud stsenaariumi. Millegipärast kandis see pealkirja „Skorpion“. Sain asjast aru nii, et tulevane film oli kusagil Moskva kinokomitee temaatilistes plaanides kirjas antireligioosse linateosena ja Mati Unt mängis pealkirja muutes topeltmängu: püüdis jääda truuks Aino Kallase kirjutatud algupärandile ja olla samal ajal vastuvõetav Moskva filmiametnikele. Kahjuks eksitas see ka Leidat. Kallas meeldis Laiusele, Unt mitte. Töö seisis.

Leida filmid sündisid väga raskelt. Mulle tundub, et ka siis, kui ekraanil oli kõik kerge ja mänglev, eelnes sellele pikk, raske periood, mida ma nimetaksin kannatamisajaks. See oli aeg, kui Leida oma filmide kangelasi, nende mõtteid, sõnu ja tegusid endas kandis ja läbi elas. Leida oli tark inimene, aga tema tarkus ja selgus tulid läbi südame, mitte läbi ratsionaalse analüüsi. Tema otsustused olid enamasti hästi kaalutud ja väga selgelt sõnastatud, kuid selle sõnastuse hinda võis ainult aimata. Vahel võttis selguse saavutamine kaua aega. Vahel jäi aega napiks ja siis oli tavalise elurõõmsa Leida ümber selline ülepinge, mis peletas inimesed eemale. Siis istus ta üksi, sigaret sõrmede vahel, ja otsis selgust.

Tegelikult on režiiperiood filmitegijate jaoks kõige helgem aeg. Film on küll juba käsikirjana paberil olemas, aga iga filmigrupi liige näeb seda veel n.ö. „oma silmadega“, kujutluses. Seal on aga teatavasti kõik veel võimalik, puudub materiaalse maailma karm konkreetsus. Tegelikult ongi kõik võimalik. Midagi pole veel tehtud, kõik on alles ees. On veel aega fantaseerida, mõelda, tunda, otsida. Leida parimad osatäitjad. Parimad tegevuspaigad. Parimad lahendused. Veel võib kõiges kahelda ja kõige üle vaielda. Tüllid minna ja leppida. Kuigi stsenaaristi poolt paberile pandud ja kõikvõimalikes instantsides kinnitatud sõnad on lavastaja jaoks juba potentsiaalne kohustus, on veel võimalik sõnu muuta, otsida uusi, õigemaid. Ja kui asi ei puutu dialoogi, siis ei kohusta sõnad lavastajat õieti mitte millekski. Sõnad on ainult viit. Need näitavad ära suuna, aga jätavad teede valikul küllalt suure vabaduse. Heas stsenaariumis on sõnad huumus, mis filmitegijate kujutlusvõimet toidab. Pind, kuhu nende fantaasia saab juured ajada. See kõik on nii lihtne. Ja nii keeruline. Nagu reaalne elugi.

Reaalses elus sidus Leidat „Tallinnfilmiga“ leping, kohustus teha Aino Kallase „Reigi õpetajast“ kunstiliselt küps ja ideoloogiliselt õige mängufilm, mis pidi plaanides ettenähtud tähtajaks ekraanile jõudma. Sellest, kas film valmib tähtajaks või mitte, sõltusid stuudio töötajate palgad, preemiad, kogu see igapäevane elu, mis tahab elamist, olgu riigikord või ühe konkreetse lavastaja kahtlused ja ambitsioonid millised tahes.

Leida oli suur kahtleja. Ajuti mõjus see enesepeinamisena. Ühel heal päeval sain ma aimu ka

tema ambitsioonidest. Me rääkisime mingist Ingmar Bergmani filmist ja keegi nimetas Max von Sydowi nime. Leida jäi mõttesse. Mõne aja pärast ütles ta, et Max von Sydow sobiks ideaalselt meie filmi meespeaossa. Ja hakkas siis äkki rääkima, kes suurtest näitlejatest peaksid teisi rolle mängima. Marina Vladi, Alain Delon, Innokenti Smoktunovski, Bibi Andersson... Leida läks põlema ja fantaseeris edasi. See mäng andis hetkeks aimu tema lavastajaunistustest, suurejoonelisest nägemusest, mis meid kõiki kaasa haaras. Leidal olid nagu tiivad. Tegelikult istus ta filmigrupi väikeses, madala laega toas ja tohtis lendu tõusta ainult Moskva kinokomitee loal. See oli nii ilmselge, et edasi polnud mõtet fantaseerida. Aga Max von Sydowi kuju seisis meil edaspidigi silme ees ja tegelikult on tema ja hilisema peaosatäitja Leonhard Merzini väline sarnasus üsna silmatorkav.

Igal filmil on oma kriisiperioodid. Tavaliselt sõltuvad need filmi lavastajast. Lavastaja on filmi hing, ideede generaator. Temast sõltub filmi energieetika, pulss. Aga algab kõik ideest, sõnumist, mida tulevane film kannab. Sellest immateriaalsest miskist, mida esialgu teab või tunneb kõige selgemalt lavastaja. Sellest paljususest, mis filmikunsti puhul tähendab valgust ja varje, pilte ja sõnu, värve ja rütme, heli ja muusikat ja muidugi inimest. Näitlejat, kes elab ekraanil läbi ühe elu. Lugu võimukast, oma naist väga armastavast, aga tema poolt hüljatud jumalamehest, kes läbi eksimise ja kannatuse jõuab aukartuseni elu ees, lummas ja vaevas Leidat ammu. Pärast filmi „Ukuaru“ edu pöördus ta jälle Aino Kallase teose juurde. Kahjuks ei olnud ta kirjutav lavastaja, ta vajab stsenaaristi. „Reigi õpetaja“ esialgne stsenaarium järgis küll kohati väga täpselt raamatu teksti, kuid juba stsenaariumi tiitellehes seisvas pealkirjas „Skorpion“ oli teose mõtet moonutav hinnang. Aino Kallasele omasest mõistmisest ja kaastundest oli saanud hukkamõist, usust dogma. Stenaarium ei saanud sündida vastu Leida tahtmist, tema teadmise ja osavõtuta. Arvan, et see oli tollal „Reigi õpetaja“ tootmisplaanidesse võtmise hind. Nüüd oli Leida ja filmigrupi kord selle vaevalt maksta. Me oleksime juba pidanud valima võttepäiku ja otsima näitlejaid, selle asemel tulime päevast-päeva kokku ja tegelesime käsikirjaga. Hakkasin arutelude käigus märkmeid tegema. Ajajooksul sai neist stsenaarse plaani visand. Siis plaan. Siis kirjutasin prooviks mõned episoodid. Need tundusid Leidale ja operaator Jüri Garšnekile paljulubavad. Sain sellest innustust. Kuu möödudes oli stsenaarium valmis.

Lahendusi otsides oli Leidal kombeks öelda, et film peab hakkama lavastajas helisema. Kuigi see kõlab tänapäeval mõnevõrra pateetiliselt, olen ma sellega nõus. Arvasin siis ja arvan ka täna, et suutsin Aino Kalda teosele leida kinematograafilise vaste. Mulle tundus, et see paelus, aga samas ka kohutas Leidat. Ma ei tea, miks. Ta oli mind kirjutamise ajal igati toetanud, aidanud oma lavastajamainet kaalule pannes ületada kõik takistused. See, et lavastaja läheb töösse ühe stsenaariumiga ja laseb siis teisel režissööril kirjutada sootuks uue, oli ennekuulmatu. See oli skandaal. Ma võin ainult oletada, mis toimus stuudio ja kinokomitee kabinetides, kus Leida pidi

uut stsenaariumi kaitsma. Ta tuli sellega toime, kuid võtteperioodi alguseks oli ta ennast ära kulutanud. Seda aega, mida ma enne kannatamiseajaks nimetasin, üksiolemise perioodi, mis on igale lavastajale nii vajalik, et sisimas kõiges selgusele jõuda, seda aega enam ei olnud. Leida oli tühi.

Ühel päeval ütles ta mulle, et tegelikult kirjutasin ma stsenaariumi iseendale, mitte temale. Ta ütles, et teisiti ei saanudki see olla, sest olen lavastaja, ja arvas, et peaksingi filmi ise lavastama. Küsisin, kas ta mõtleb seda tõsiselt? Ta kinnitas, et kavatseb filmist loobuda. Pingelaeng oli nii suur, et hakkasime mõlemad nutma. Lahkudes - jutuajamine toimus Leida kodus - tundsin, et mul on tiivad. Tänavale jõudes tõmbasin küüru selga ja lasin pea norgu, sest kartsin, et Leida näeb mind aknast ja saab aru, et olen õnnelik. See seisund, segu süüdest, tänu- ja õnnest, ja kärsitu lootus, et alustan oma esimest suurt filmi, kestis paar päeva. Meie järgmise kohtumise ajal teatas Leida, et jätkab tööd. Seekord oli ta suletud, väljapeetult ametlik. Me naeratasime teineteisele ja ma soovisin talle edu. Minu töö filmigrupis oli lõppenud.

„Reigi õpetaja“ ei toonud kellelegi õnne. Kohe võtteperioodi alguses tekkisid Leidal lahkkelid peaosatäitja Leonhard Merziniga. Merzin, kes filmi alustades oli töötanud karskeks jääda, hakkas jooma. Pastor Lempeliuse lõpetamata osa jäigi vist tema viimaseks filmirolliks. Kevadel filmivõtted peatati. Leida tagandati lavastaja kohalt. Enne seda vaatas kunstinõukogu ülesvõetud materjali. Autorina osalesin ka mina läbivaatusel ja omasin hilisemate otsuste langetamisel hääleõigust. Hääletasin selle poolt, et tunnistada tehtud töö loominguliselt ebaõnnestunuks. See otsus saigi tagandamise aluseks.

Mäletan, et Leidale lähedaste inimeste ring oli väga väike. Ta oli pärit Venemaalt, seal sündinud ja kasvanud. Eestisse tuli ta pärast sõda. Ma ei tundnud ühtki tema sugulast peale ema., kes Leidat väga hoidis ja armastas. Ema töötas studio valvelauas. Ühel päeval nägin majja tulles, et ta nutab. Emalt saingi teada, et Leida on keskhaiglas. Viisin talle aedmaasikaid. Lahkudes nägin, et punane maasikamahl oli tilkunud linale, ja mulle tundus äkki, et Leida on haavatud. Paar päeva hiljem pakkusid studio direktor Kaljo Võsa ja Kinokomitee peatoimetaja Raffael Beltšikov mulle filmi. Nüüd ei saanud ma seda enam vastu võtta. Filmi lõpetas uute näitlejate ja uuendatud grupiga Jüri Müür. Võtted toimusid Virtsu lähistel. Kord sõitsin peosa mänginud Mikk Mikiveriga sinna. Filmiti stseeni, mis stsenaariumi järgi oleks pidanud toimuma hilissügisel. Oli suve algus, kõik õitses ja lokkas. Jüri oli ränk depressioon.

Olen tõelist „Reigi õpetajat“ näinud ainult oma sisimas, siis, kui seda kärsitusest põledes kirja panin. Hiljem olen kirjutanud veel kümnekond stsenaariumi, aga midagi nii olulist, traagilist ja ilusat ei ole mu kujutluses toimunud. Leida poolt alustatud filmi värvilist verisooni pole olemas. Jüri Müüri poolt tehtud mustvalget filmi - andku Jüri mulle andeks - pole ma vaadanud. Paar aastat pärast selle valmimist nägin Alma-Ata kesklinnas tuttavat nägu. Hiigelsuurel afišil oli pastor

Lempeliuse viimane osatäitja Mikk Mikiver. Kõrval oli pealkiri „Skorpion“. Selgus, et üleliidulisse filmilevisse jõudis „Reigi õpetaja“ selle nime all.

Koostööd alustades rääkisime Leidaga kõigest, mis pastor Lempeliuse ja tema kauni naise Katharina keerulisse vahekorda võis selgust tuua. Me rääkisime usust ja uskmatusest, armastusest ja seksist, võimust ja vaimust. Nende jutuajamiste käigus sündiski „Reigi õpetaja“ stsenaarium, mul jäi vaid üle see kirja panna. Mäletan, et rääkisime kõigest, mis oli vähegi oluline, aga ma ei mäleta, et oleksime rääkinud kõige tähtsamast - luigejahist, mida Aino Kallase pastor Lempelius väga armastas ja mille ma autoritruult ka stsenaariumisse kirjutasin. Tean, et Leida filmis luigejahti, aga ma ei kujuta ette, et ta oleks käskinud operaator Jüri Garšnekil kaamera käivitada ja siis jäägril või peaosa mänginud Leonhard Merzinil linde tulistada. See on väga oluline, sest erinevalt Aino Kallasest, kes kirjutas raamatut, kus kõik jäi ainult sõnaks, kirjutasin mina stsenaariumit. Koos sellega panin kirja kellegi saatuse, sest film materjaliseerib kirjapandud sõna, muudab sõna lihaks.

Paremini kui mistahes sõnad, iseloomustab Leidat väike, filmi „Naerata ometi“ võtete ajal tehtud foto. On jahe, tuuline ilm. Leida on avanud hõlmad ja katnud peaosatäitja Monika Järve õlad. Heledad jopihõlmad on nagu tiivad, nende all on soe ja turvaline.

Valentin Kuik.